

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

*Նվիրվում է ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
հիմնադրման 50-ամյակին*

№ 14

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

*Посвящается 50-летию основания факультета востоковедения
ЕГУ*

№ 14

Ереван
Издательство ЕГУ
2018

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Dedicated to the 50th anniversary of the foundation of the faculty
of Oriental Studies of YSU*

№ 14

YEREVAN
YSU PRESS
2018

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Րեպենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊՀ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ 50-ԱՍՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ</i>	11-12
---	-------

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մկրտումյան Գայանե ՍՈՒՍՈՒԼՍԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ- ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ</i>	14-27
--	-------

<i>Ռաֆայելովա Քրիստինե ՍԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԲՆՈՐՈՇՈՂ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐԱԲ ԵՎ ՀԱՅ ԼԵԶՎԱՍՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ</i>	28-39
--	-------

<i>Ikilikyan Sona ARAB-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE PERSIAN GULF NAMING DISPUTE</i>	40-54
--	-------

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռամագյան Սամվել

«ՔՅՈՌՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....56-94

Հակոբյան Տաթևիկ

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ

ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ (ՍԵԼԻՄ

ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....95-110

Սարգսյան Տաթևիկ

ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՁԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ.....111-123

Աբրահամյան Մհեր

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....124-137

Պողոսյան Նաիրա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱԼԻԴԵ

ԷԴԻՓ ԱԴԸՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ.....138-151

Մելքոնյան Ռուբեն

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐ-ՔԵՄԱԼԱԿԱՆՆԵՐ. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ

ԵՎ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....152-165

Գևորգյան Արշակ
 ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆ-
 ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
 ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
 ԿԱՐՉԱՊԵՏ ԱԴՆԱՆ ՄԵՆԴԵՐԵՄԻ ԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ
 ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ
 ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ.....166-178

Հովսեփյան Լևոն
 ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
 ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
 ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ.....179-205

Դարբինյան Հայկ
 «ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԺ» ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ «ԿՈՇՏ ՈՒԺԻՆ».
 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
 ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶԱՅՈՒՄԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅՈՒՄ.....206-219

Գևորգյան Արշակ
 «ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
 ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏԸ.
 ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
 ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ.....220-230

Հովհաննիսյան Գոռ
 ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
 ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ.....231-240

Հարությունյան Ավետիք
2015 թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....241-250

Մարգարյան Հայկ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ251-263

Պետունց Արեն
ԱԶԳԱՅՆԱՍՈՒՄԱԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒԺԻ ԲԵՄԵԼԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ 2018 թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....264-278

Մելքոնյան Մարիամ
ԿՆՈՋ ԷՄԱՆՍԻՊԱՅԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ ՄԻՂԻ
ՀԱԹՈՒՆԻ «ԱՂԵՐՄԱԳՐՈՒՄ».....279-288

Պետրոսյան Ամալյա
XVIII ԴԱՐԻ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....289-298

Խաչատրյան Շուշան
ՄՈՒԽԹԱՐ ԱՌԻԵՁՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....299-314

Մովսիսյան Լիլիթ
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՎ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ԼԵԶՎԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԶՈՒԳԱՐԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ.....315-328

*Хабидуллина Элмира **

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ

ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТАТАРСКОГО

ЯЗЫКА НА ТУРЕЦКИЙ.....329-335

Քոչարյան Հայկ, Գևորգյան Աննա

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱՂԲԵԶԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅՌ

ԳՈՐԾՈՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ

ՇԱՀԵՐԻ ՎՐԱ.....336-356

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Vardanyan Aharon

SOME REMARKS ON THE SOCIOLINGUISTIC

SITUATION IN XALXĀL.....358-365

Տոնոյան Արտյոմ

ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ ԲՈՒՆ ԱՊԱՌՆԻ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ.....366-380

Բիանջյան Հասմիկ

ՍԵՅՅԵԴ ՍՈՀԱՍՄԱԴ ԱԼԻ ԶԱՄԱԼԶԱԴԵԻ ԴԵՐԸ 19-ԸՂ

ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԻ և 20-ԸՂ ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՊԱՐՄԻՑ

ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ՆՈՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....381-392

Խաչատրյան Զարուհի

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ.....393-402

Դավթյան Սոնա

*ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՍԿԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՈՒՍԱՆՎԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ.....* 403-419

Կոստանյան Վահան

*ԱՅՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ
ԵՎ ՑԵՂԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....* 420-430

Գեղամյան Աստղիկ

ՄԻՐԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ «ՇԱՀՆԱՍԵ»-ՈՒՄ..... 431-440

Պետրոսյան Լիանա

*ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ
Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2005-2013 ԹԹ.).....* 441-449

Կոստանյան Վահան

ԱՅՐՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՑԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ..... 450-456

Брутян Ануш

*ПЕРСПЕКТИВЫ РОССИЙСКО-ИРАНСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СВПД.....* 457-471

Khorikyan Hovhannes

ON THE LOCATION OF THE NEPHTHALITES..... 472-486

Մարգարյան Տաթևիկ՝

**ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐՆ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՁԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ**

*Բանալի բառեր՝ Օսմանյան կայսրություն, պատրիարք, Չավեն Տեր-
Եղիայան, Թուրքիայի Հանրապետություն, ոչ մուսուլման
փոքրամասնություններ, հայ համայնք, պատրիարքական
ընտրություններ*

Պոլսո Հայոց պատրիարքարանի հիմնադրումից՝ 1461 թվականից ի վեր, պատրիարքները ավանդաբար եղել են հայ համայնքի ղեկավարն ու համայնքային շահերի ներկայացուցիչը պետության մեջ: Թուրքիայի Հանրապետության ղեկավարությունը, շարունակելով օսմանյան ավանդույթները, ոչ մուսուլման փոքրամասնությունների համայնքների հետ հարաբերությունները կառուցել է կրոնական ղեկավարների միջոցով: Եվ զարմանալի չէ, որ թուրքական իշխանությունների համար առանձնակի կարևորություն է ունեցել պատրիարքի անձը: Պատրիարքական ընտրությունները մշտապես եղել են պետության ուշադրության կենտրոնում, քանի որ Պոլսո Հայոց պատրիարքը կրոնական առաջնորդ լինելուց բացի, թերևս, նաև քաղաքական ֆիգուր է:

Եվ չնայած Լոզանի պայմանագրով փոքրամասնությունների համայնքներին արտոնված է ինքնուրույն ընտրել իրենց

^{*} Մտամբուլի համալսարան ասպիրանտ, էլ. փոստ՝ tateviksargsyan03@gmail.com

կրոնական առաջնորդին¹, թուրքական իշխանությունները մեկ անգամ չէ, որ այս կամ այն կերպ միջամտել են այդ գործընթացին: Ըստ էության, համայնքի ներքին խնդիրը համարվող պատրիարքական ընտրությունները երբեմն բացահայտ, երբեմն էլ քողարկված կերպով ուղղորդվել են իշխանությունների կողմից: Նպատակը հստակ է՝ պատրիարքական աթոռում տեսնել պետության համար ցանկալի, առավել հարմար թեկնածուի:

Օսմանյան շրջանի վերջին Հայոց պատրիարքը՝ Ջավեն Տեր-Եղիայանը, թուրքական իշխանությունների հենց այս տրամաբանության և տրամադրվածության պատճառով 1922 թվականին ստիպված եղավ հեռանալ Թուրքիայից²: Պատրիարքի ակտիվ գործունեությունը հատկապես իր պաշտոնավարման երկրորդ շրջանում՝ 1919-1922 թվականներին³, լուրջ մտահոգել էր քեմալական ղեկավարությանը՝ Ջավեն պատրիարքին դարձնելով անցանկալի անձ երկրի նոր իշխանությունների համար:

Ջավեն էֆենդին, ինչպես նրան հիշատակում են թուրքական պատմագրության մեջ և ժամանակի մամուլում, 1919 թվականի սկզբին շուրջ 3 տարվա քսոսրից հետո վերադառնալով Թուրքիա, ակտիվորեն ներգրավվեց քաղաքական գործընթացներում⁴: Պարբերական կապ հաստատելով դաշնակից պետությունների ներկայացուցիչների հետ՝ նա ջանում էր ներագդել եվրոպական ատյանների վրա հասնելու համար Հայկական հարցի արդարացի

¹ Լոզանի պայմանագրի ոչ մուսուլման փոքրամասնություններին վերաբերող 37-45-րդ հոդվածների բովանդակությունը մանրամասն տե՛ս Meray S. L. (շեւ.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım II, Cilt 2, Ankara 1973, s. 11-14:*

² Ջաւէն արքեպիսկոպոս, Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ 1947, էջ 402:

³ Ջավեն արքեպիսկոպոսը երկու շրջանով է պաշտոնավարել՝ 1913-1916 և 1919-1922 թվականներին: 1916-1918 թվականների ընթացքում գտնվել է քսոսրում՝ Բաղդադում և Մոսուլում:

⁴ Ճակատամարտ, N 86, 20 փետրվար 1919, էջ 2; Ջաւէն արք., նշվ. աշխ., էջ 276:

լուծմանը⁵: Պոլսո Հայոց պատրիարքարանը ընդհանուր շահերի շուրջ սերտ համագործակցության մեջ էր նաև Հունաց պատրիարքարանի հետ⁶: Այս հանգամանքը, իհարկե, չէր կարող վրիպել իշխանությունների ուշադրությունից: Արդեն 1922-ին, երբ Թուրքիայում քեմալական շարժումը հաջողություններ էր գրանցում և ուժերի հավասարակշռությունը փոխվել էր հոգուտ քեմալականների, օրակարգում էր Չավեն պատրիարքից պաշտոնավարման հարցը: 1922 թվականի հոկտեմբերի 11-ին Անկարայի կառավարության և Անտանտի երկրների միջև կնքված Մուդանիայի զինադադարից հետո Ստամբուլում Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի ներկայացուցիչ նշանակվեց Ռեֆեթ փաշան⁷: Հայոց պատրիարքարանը ևս ստիպված էր հաշվի նստել այս նոր իրողության հետ և փոխել մոտեցումը: Չավեն պատրիարքի հուշերի և ժամանակի հայկական ու թուրքական մամուլի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ համայնքի ղեկավարության շրջանում քննարկվում էր նոր իրավիճակում իշխանությունների հետ բնականոն հարաբերություններ հաստատելու հարցը: Պատրիարքը, իբրև համայնքի ղեկավար, գնաց ընդառաջ այդ պահանջին⁸: 1922 թվականի նոյեմբերի 8-ին Չավեն պատրիարքը պատրիարքական գործակատար Հակոբ Համամջյանի հետ միասին, բարի գալստյան այցելության գնալով

⁵ Այս շրջանում Չավեն պատրիարքի գործունեության մասին մանրամասն տե՛ս *Չավեն* արք., նշվ. աշխ., էջ 279-305:

⁶ Մուրթուսի զինադադարից հետո Պոլսո Հայոց պատրիարքարանի և Հունաց պատրիարքարանի հարաբերությունների և համագործակցության մասին մանրամասն տե՛ս Güllü R. E., *Ermeni Sorunu Ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara, 2015, s. 505-515.

⁷ Վերջին լուր, N 2624, 20 հոկտեմբեր 1922, էջ 2-3; Ճակատամարտ, N 1197, 19 հոկտեմբեր 1922, էջ 1; Ճակատամարտ, N 1198, 20 հոկտեմբեր 1922, էջ 1; Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1229, 19 հոկտեմբեր 1922, էջ 3:

⁸ Տարեցոյց *Ազգային հիւանդանոցի*, Կ. Պոլիս, 1924, էջ 37:

Ռեֆեթ փաշային, նրան հայտնեց հայ ժողովուրդի հավատարմությունը նոր կառավարությանը⁹: Չնայած իր համոզմունքներին, թե նոր իշխանությունները էապես չեն տարբերվում նախորդ վարչակարգից, Ջավեն պատրիարքը փորձում էր մանրել, իր հայտարարություններում վստահեցնում էր, թե հայերի և թուրքերի միջև անցյալի դառը փորձառության էջը այլևս փակված է, որ Թուրքիայի հայ քաղաքացիները պատրաստ են խաղաղության մեջ ապրել թուրք հայրենակիցների հետ:

«Ժողովուրդի ձայնը» (Ժամանակ) օրաթերթի 1922 թվականի նոյեմբերի 9-ի համարում կարդում ենք Ջավեն պատրիարքի ուշագրավ հարցազրույցը թուրքական մամուլին: Ռեֆեթ փաշային կատարած շնորհավորական այցից հետո թուրքական պարբերականների խմբագիրները հետաքրքրվել էին պատրիարքից, թե արդյոք հայ ժողովուրդը գոհ է նոր կառավարությունից: Ի պատասխան, Ջավեն պատրիարքը նշել էր, թե հայ ժողովուրդը նոր իշխանությունից դժգոհ լինելու պատճառ չունի¹⁰: Նույն օրաթերթի մեկ այլ՝ հոկտեմբերի 20-ի համարում տեղ գտած թուրքական «Իլերի» թերթի խմբագրի հետ հարցազրույցում էլ Ջավեն պատրիարքը համոզմունք էր հայտնել, թե հայերը գոհ են Մուղանիայի դաշնագրից: «Թուրք և հայ ժողովուրդների միջև անհամաձայնություն չկա, դարեր ի վեր նրանք ապրել են և պիտի ապրեն որպես բարեկամներ», -ասել էր հայոց պատրիարքը¹¹: Պետք է արձանագրել, որ ժամանակի թուրքական մամուլը հաճախ էր անդրադառնում Ջավեն էֆենդիի հայտարարություններին ու գործունեությանը՝ սովորաբար քննադատաբար, երբեմն էլ թշնամաբար: Եվ զարմանալի չէ, որ մամուլի ճնշումը ևս

⁹ Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1246, 8 նոյեմբեր 1922, էջ 2; *Ճակատամարտ*, N 1214, 8 նոյեմբեր 1922, էջ 2; *Ճակատամարտ*, N 1215, 9 նոյեմբեր 1922, էջ 3:

¹⁰ Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1247, 9 նոյեմբեր 1922, էջ 2:

¹¹ Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1230, 20 հոկտեմբեր 1922, էջ 2:

նպաստեց, որ 1922 թվականի վերջին նա ստիպված եղավ մեկընդմիջտ լքել Թուրքիան և հրաժարվել պատրիարքական աթոռից: Թուրքական նոր կառավարության հետ մերձեցման գնալու Ջավեն պատրիարքի փորձերը հաջողությամբ չպսակվեցին: Չհավատալով պատրիարքի անկեղծությանը՝ իշխանությունները սկսեցին ճնշում գործադրել հայ համայնքի առաջավոր դեմքերի վրա՝ հստակ արտահայտելով իրենց մոտեցումը, թե միայն պատրիարքի փոփոխության պարագայում հնարավոր կլինի նոր իշխանությունների հետ լավ հարաբերություններ ակնկալել: Ջավեն պատրիարքը իր պաշտոնավարման վերջին օրերի մասին գրում է, թե «համայնքի ներսում ոմանք իր անձը արգելք էին համարում միլլիական կառավարությանը մոտենալու ճանապարհին»¹²: 1922 թվականի դեկտեմբերի 1-ին Ստամբուլում թուրքական մեջլիսի ներկայացուցիչ Ռեֆեթ փաշան, հանդիպելով օսմանյան բանկի կառավարիչ Պերճ Քերեսթեջանին, բարձրացնում է Ջավեն պատրիարքի հրաժարականի հարցը՝ ընդգծելով, որ հայ և թուրք ժողովուրդների մերձեցման համար պատրիարքի փոփոխությունը անհրաժեշտություն է: Այս հանդիպումից օրեր անց Ազգային ընդհանուր ժողովի նիստ է գումարվում, որտեղ համայնքի հոգևոր և աշխարհիկ ղեկավարությունը որոշում է խնդրել պատրիարքի հրաժարականը՝ հանուն Պոլսո հայության փրկության¹³: Այս շրջանում նաև թուրքական մամուլում պատրիարքի հրաժարականի պահանջներ էին հնչում: «Հայերը ասում են, թե ազգի մեծածասնությունը պատրիարքի հրաժարականի և թուրք կառավարության հանդեպ ավելի անկեղծ քաղաքականություն

¹² Ջավեն արք., նշվ. աշխ., էջ 391-392:

¹³ Ճակատամարտ, N 1237, 5 դեկտեմբեր 1922, էջ 2; Տարեցոյց *Ազգային հիւանդանոցի*, էջ 37-38; Ջավեն արք., նշվ. աշխ., էջ 393:

հետապնդելու կողմնակից է, որովհետև հայերը այսօր հասկացել են, որ խաբվել են: Մենք ուզում ենք Ջավեն պատրիարքի փոխարեն թուրքական կառավարության վստահությունը վայելող և անկեղծ պատրիարք ընտրել: Ամեն պարագայում պետք է փոխվի Ջավեն պատրիարքի քաղաքականությունը... Պետք է փոխվի այս պատրիարքը», - կարդում ենք «Ժողովուրդի ձայնը» օրաթերթում «Աքշամ» թերթից արտատպված հոդվածում¹⁴:

1922 թվականի դեկտեմբերի 8-ին Ազգային ընդհանուր ժողովը Մեսրոպ եպիսկոպոս Նարոյանի նախագահությամբ նիստ է գումարում քննարկելու պատրիարքի հրաժարականի հարցը: Ժողովից հետո եպիսկոպոս Նարոյանը ժողովի պատգամավորներից Պարզև Փափազյանի հետ միասին այցելում են Ջավեն պատրիարքին և հայտնում համընդհանուր կարծիքը՝ պատրիարքը պետք է հրաժարվի¹⁵: Ի վերջո, տեղի տալով ճնշմանը, 1922 թվականի դեկտեմբերի 10-ին Հայոց պատրիարք Ջավեն արքեպիսկոպոս Տեր Եղիայանը անգլիացիների օգնությամբ հեռանում է Թուրքիայից՝ թողնելով պատրիարքական աթոռը¹⁶: Այս իրադարձություններից հետո խառը ժողովը, առաջնորդվելով 1863 թվականի Հայոց ազգային սահմանադրության երկրորդ հոդվածով¹⁷, որոշվում է տեղապահի ընտրության համար նիստ գումարել: Մամուլը ևս ուշադրությամբ հետևում էր այս գործընթացին, շրջանառում հավանական թեկնածուների անունները, որոնց թվում էին արքեպիսկոպոսներ Արշարունին, Մազունյանը, Ջևահիրյանը, Խաչատուրյանը,

¹⁴ Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1273, 9 դեկտեմբեր 1922, էջ 3:

¹⁵ Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1272, 8 դեկտեմբեր 1922, էջ 3; Վերջին լուր 2665, 7 դեկտեմբեր 1922, էջ 2; Ճակատամարտ 1241, 9 դեկտեմբեր 1922, էջ 3; Akşam, nr. 1512, 8 Aralık 1922, İleri, nr. 1740, 8 Aralık 1922.

¹⁶ Ջաւէն արք., նշվ. աշխ., էջ 403:

¹⁷ Artinian V., Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863, İstanbul 2004, s. 215.

Ասլանյանը¹⁸: Համայնքի ղեկավարության շրջանում քննարկվում էր տեղապահ ընտրել նոր իշխանությունների համար առավել ընդունելի, հնարավորինս չեզոք թեկնածուի՝ դյուրացնելու համար նոր վարչակարգի հետ դրական հարաբերությունների հաստատման գործընթացը: «Վերջին լուր» թերթի 1922 թվականի դեկտեմբերի 13-ի համարում կարդում ենք հետևյալ դիտարկումը. «Ազգային եկեղեցական շրջանակների մեջ քննարկվում է ազգի իշխանության գլուխը բերել այնպիսի եկեղեցականի, որը կվայելի ոչ միայն ազգի, այլ նաև կառավարության վստահությունն ու համակրանքը, քանի որ տեղապահի ընտրությունը պետք է վավերացվի կառավարության կողմից և դրանից անմիջապես հետո պետք է սկսվի պաշտոնական հարաբերությունը»¹⁹: Ելնելով այն հանգամանքից, որ այս անցումային շրջանում շատ կարևոր էր տեղապահի անձի հարցը, թեկնածուների կենսագրությունը և գործունեությունը մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրվում էր, որպեսզի ընտրվի իշխանությունների համար ամենաընդունելի տարբերակը²⁰: Ուշագրավ է, որ պատրիարքարանի ներկայացուցիչները նույնիսկ դիմել էին Անկարայի կառավարությանը պարզելու, թե իշխանությունները տեղապահի աթոռին հավակնող թեկնածուներից ում են հավանություն տալիս²¹: 1922 թվականի դեկտեմբերի 20-ին պատրիարքական տեղապահ ընտրելու նպատակով 9 հոգևորական և 10 աշխարհիկ անդամների մասնակցությամբ Ազգային ընդհանուր ժողովի նիստ է գումարվում: Փակ քվեարկության արդյունքում Պոլսո Հայոց

¹⁸ Ճակատամարը, N 1245, 14 դեկտեմբեր 1922, էջ 2:

¹⁹ Վերջին լուր, N 2670, 13 դեկտեմբեր 1922, էջ 3:

²⁰ Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1278, 15 դեկտեմբեր 1922, էջ 3:

²¹ Seyfeli C., İstanbul Ermeni Patrikliği, Aziz Adnaç Yayınları, Ankara 2005, s. 166; Güllü R. E., a.g.e., s. 558.

պատրիարքի տեղապահ է ընտրվում Գևորգ եպիսկոպոս Ասլանյանը²²՝ ստանալով 14 քվե²³: Մյուս 5 քվեն ստացած Հովհաննես արքեպիսկոպոս Արշարունին²⁴ հայտարարում է, թե իբրև նախկին պատրիարք, փոխանորդ չի կարող ընտրվել ու իր ձայները փոխանցում Ասլանյանին: Ընտրությունից հետո ներկաները ստորագրում են համապատասխան տեղեկագիրն ու ներկայացնում կառավարության վավերացմանը²⁵: Կարճ ժամանակ անց՝ 1923 թվականի հունվարի 5-ին հաստատվում է Ասլանյանի տեղապահությունը²⁶: Շուրջ 5 տարի Պոլսո Հայոց պատրիարքարանը ղեկավարվում է տեղապահի միջոցով և միայն 1927 թվականին ընտրվում է հանրապետական Թուրքիայի առաջին Հայոց պատրիարքը՝ Մեսրոպ եպիսկոպոս Նարոյանը²⁷: Ի դեպ, այս շրջանում ևս նախընտրական գործընթացները ամենևին էլ հարթ չեն անցել՝ տեղի տալով ներհամայնքային բանավեճերի ու հակասությունների:

Թուրքիայի Հանրապետության ձևավորման շրջանում պատրիարքական աթոռից Չավեն պատրիարքի հեռանալը պետական ճնշման ներքո փոքրամասնության համայնքի ղեկավարի՝ պատրիարքի փոփոխության և, ըստ էության, համայնքի ներքին հարցերին պետության միջամտության

²² Գևորգ Ասլանյանի կյանքի ու գործունեության մասին մանրամասն տե՛ս Ազադյան Թ., Գևորգ արքեպիսկոպոս Ասլանյան (1867-1951), Ստամբուլ 1952, էջ 7-15:

²³ İkdam, nr. 9254, 21 Aralık 1922; Tanin, nr. 69, 21 Aralık 1922.

²⁴ Հովհաննես արքեպիսկոպոս Արշարունին Պոլսո Հայոց պատրիարք է եղել 1912-1913 թվականների ընթացքում:

²⁵ Ճակատամարտ, N 1251, 21 դեկտեմբեր 1922, էջ 3; Տարեցոյց *Ազգային հիւանդանոցի*, էջ 39:

²⁶ 75. Yılında Türkiye Ermenileri, Hazırlayanlar: Damadyan K., Arzuman A., Kuyumcuyan S., Seropyan V., Yenice K., Yayınlayan: Türkiye Ermenileri Cemaati 75. Yıl Tertip Heyeti, İstanbul 1998, s. 3; Ժողովուրդի ձայնը (Ժամանակ), N 1296, 05 հունվար 1923, էջ 3:

²⁷ Ազդարար, N 172, 28 հունիս 1927, էջ 1:

ամենացայտուն օրինակն է: Պատրիարքական աթոռի նկատմամբ պետության անվստահությունը և անուղղակիորեն այն վերահսկողության տակ պահելու ավանդական գործելակերպը շարունակվեց նաև հանրապետության հաջորդ տարիներին: Հատկանշական է, որ թուրքական իշխանությունների այս գործելաոճը շարունակվում է նաև այսօր: 2008 թվականից ի վեր Պոլսո չայոց պատրիարքի աթոռը թափուր է, պետությունը թույլ չի տալիս հայ համայնքին իրացնել իր իրավունքը՝ ընտրել նոր պատրիարք՝ պատճառաբանելով, թե ներկայիս պատրիարք Մեսրոպ Մուրաֆյանը²⁸ դեռ ողջ է, իսկ եկեղեցական կանոնադրության համաձայն պատրիարքը պաշտոնավարում է ցմահ: Ուշագրավ է, որ եկեղեցական կանոնադրության հիմքում ընկած չայոց ազգային սահմանադրության առաջին գլխի երկրորդ հոդվածի համաձայն՝ «երբ պատրիարքը վախճանվում կամ հրաժարվում է և կամ որևէ այլ պատճառով պատրիարքական աթոռը մնում է թափուր, կրոնական ժողովը իրավունք ունի ընտրել պատրիարքի տեղապահ և դիմել պետությանը այն հաստատելու համար»: Նշանակում է, ցանկության դեպքում իշխանությունները, պատրիարքի հիվանդությունը համարելով հիմնավոր պատճառ, կարող են պատրիարքական աթոռը թափուր ճանաչել՝ արտոնելով պատրիարքական նոր ընտրություններ: Այնուհանդերձ, արդեն ավելի քան 10 տարի է Պոլսո հայ համայնքը, չստանալով պետության համաձայնությունը, չի կարողանում ընտրել ոչ նոր պատրիարք, ոչ էլ անգամ տեղապահ: 2016 թվականի հոկտեմբերի վերջին Պոլսո չայոց պատրիարքարանում տեղի ունեցած եկեղեցական ընդհանուր

²⁸ Պոլսո 84-րդ պատրիարք Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մուրաֆյանը 2008 թվականից ի վեր անբուժելի հիվանդ է և, ըստ էության, անկարող է կատարել իր պաշտոնական պարտականությունները:

Ժողովի ժամանակ Հոգևոր խորհուրդը, առաջնորդվելով եկեղեցական կանոնադրությամբ և ավանդույթներով, 2008 թվականից ի վեր ծանր հիվանդության պատճառով փաստացիորեն անգործունակ վիճակում գտնվող պատրիարք Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մութաֆյանի ուխտը լուծարված էր համարել՝ օրակարգ բերելով նոր պատրիարք ընտրելու հարցը²⁹: 2017 թվականի մարտի 15-ին Ստամբուլի Հայոց պատրիարքարանում տեղի ունեցած քվեարկության արդյունքում Գերմանիայի Հայոց թեմի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Բեքչյանը, ստանալով քվեարկությանը մասնակցած 34 հոգևորականներից 23-ի ձայնը, ընտրվել էր Պոլսո Հայոց պատրիարքի տեղապահ³⁰: Այնուհետև 2017-ի օգոստոսի սկզբին Պոլսո Հայոց նոր պատրիարքի ընտրությունների գործընթացը համակարգող նախաձեռնող խումբը դիմել էր Ստամբուլի նահանգապետարան՝ առաջարկելով նոր պատրիարքի ընտրություններն անցկացնել դեկտեմբերի 13-ին³¹: Ակնկալվում էր, որ Ստամբուլի նահանգապետարանն այս դիմումին պետք է պատասխաներ մինչև հոկտեմբերի 9-ը, սակայն սահմանված ժամկետում որևէ արձագանք չէր ստացվել: Շուրջ վեց ամսվա լռությունից հետո Ստամբուլի նահանգապետարանն ի վերջո պատասխանել էր Պոլսո հայոց նոր պատրիարքի ընտրության անցկացման վերաբերյալ ուղարկված հիշյալ դիմումին: Փոխնահանգապետի ստորագրությամբ պատրիարքարան ուղարկված նամակով թուրքական պատկան մարմինները հայտնում էին, որ չեն ձանաչում Գարեգին արքեպիսկոպոս

²⁹ Mutafyan emekli edildi, seçim süreci başlıyor, Agos, 27, 10, 2016. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16845/mutafyan-emekli-edildi-secim-sureci-basliyor>

³⁰ Değabah seçimi başladı, Agos, 15, 03, 2017.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17955/degabah-secimi-basladi>

³¹ Patrik seçimi için hedef 13 Aralık, Agos, 10, 08, 2017.

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19146/patrik-secimi-icin-hedef-13-aralik>

Բեքչյանին՝ իբրև պատրիարքական տեղապահ: Նամակում ընդգծվում էր, որ պատրիարք Մեսրոպ Մուրաֆյանը դեռ կենդանի է, ուստի նոր պատրիարքի ընտրության համար անհրաժեշտ պայմաններ չկան: Նշվում էր նաև, թե պատրիարք Մուրաֆյանի առողջական խնդիրները պատրիարքական աթոռը թափուր ճանաչելու պատճառ չեն հանդիսանում, հետևաբար Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանը շարունակում է մնալ պատրիարքական փոխանորդի պաշտոնում, իսկ տեղապահ Գարեգին Բեքչյանի ընտրության գործընթացը, ինչպես նաև նրա կայացրած որոշումներն անվավեր են համարվում³²: Չնայած տեղապահական ընտրությունները անցկացվել էին եկեղեցական կանոնադրության և ավանդույթների համաձայն, թուրքական իշխանությունները դրանք չվավերացրեցին: Փաստորեն, պետությունը բացահայտորեն միջամտեց համայնքի ներքին գործերին՝ խոչընդոտելով նոր պատրիարքի ընտրության գործընթացը:

Այս իրադարձություններից հետո Պոլսո Հայոց պատրիարքի փոխանորդի պաշտոնը կրկին ստանձնած Արամ արքեպիսկոպոս Աթեշյանի հետ Ստամբուլում ունեցած հարցազրույցի ժամանակ նա հակադարձեց այն պնդմանը, թե պատրիարքի ընտրությունը հայանքի ներքին գործն է: Աթեշյանի կարծիքով, պատրիարքական աթոռը պետությունն է հիմնել և պետության ձայնը միշտ էլ նշանակություն է ունեցել այս հարցում³³:

³² Valilik'ten Patrikhane'ye mektup: Bekçıyan'ı tanımiyoruz, Agos, 06, 02, 2018. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/20164/valilik-ten-patrikhane-ye-mektup-bekciyan-i-tanimiyoruz>

³³ Արամ արք. Աթեշյանը պնդում է՝ պատրիարքի ընտրության հարցում պետության ձայնը միշտ էլ որոշիչ է եղել, Ազատություն n/կ, 12, 02, 2018: <https://www.youtube.com/watch?v=pfMfAVY9BTw&t=2s>

**РОЛЬ АРМЯНСКОГО ПАТРИАРХА КОНСТАНТИНОПОЛЯ ВО
ВЗОИМОТНОШЕНИЯХ ТУРЕЦКОЕ ГОСУДАРСТВО-
АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА: ПОСЛЕДНИЙ ОСМАНСКИЙ
ПАТРИАРХ ЗАВЕН ТЕР-ЕГИАЯН**

**Саргсян Татевик
(Резюме)**

Со дня основание армянского патриархата Константинополя в 1461 году, традиционно патриархи являлись руководителями армянской общины и представителями его интересов в государстве. И неудивительно, что роль армянских патриархов для турецкого государство имело особое значение. Государство неоднократно вмешивалось в процесс выборов армянского патриархата. Следовательно, патриархальные выборы всегда были в центре внимания государство. По сути дела, патриархальные выборы, которые являлись внутренними делами армянской общины, иногда открыто, а иногда инкогнито, преднамеренно направлялись турецкими властями. Государство всегда стремилось видеть надежного человека на патриаршем престоле. Последний армянский патриарх Османской империи Завен Эфенди стал жертвой именно этой политики. Фактически такая стратегия турецких властей продолжается и по сей день.

**THE ROLE OF THE ARMENIAN PATRIARCH OF ISTANBUL IN
TURKISH STATE-ARMENIAN COMMUNITY RELATIONS: THE
LAST OTTOMAN PATRIARCH ZAVEN TER-YEGHIAYAN**

**Sargsyan Tatevik
(Summary)**

Since the establishment of the Armenian Patriarchate in the Ottoman Empire in 1461, traditionally the Armenian Patriarchs have been leading the Armenian community and have been representing its interests to the state. Therefore, it is not surprising that the role of the Patriarch has always been very important for the Turkish authorities. They have regularly been interfering to the election processes of the Patriarchs. Hence, the Patriarchal elections were always in the spotlight of the state. The election of the Patriarch, which is considered the internal issue of the community, is either openly or secretly led by the Turkish authorities. The Government has always pursued to nominate a reliable person on the Patriarchal Seat. The last Armenian Patriarch of the Ottoman Empire Zaven Effendi became the victim of this policy. In fact, above mentioned tendency of the Turkish Government continues today as well.